

Bilinç Neden Var: Teleo-İşlevsel Bir Analiz

[Why Does Consciousness Exist: A Teleo-Functional Analysis]

Ferhat ONUR *

Independent Researcher

Received: 18.11.2019 / Accepted: 28.12.2019

DOI:

Research Article

Abstract: Consciousness exists. But it might not have. We could have been zombies. But instead we are experiencing beings. The question of why consciousness exists is one of the most important and interesting questions that can be asked about consciousness. Its importance is clear. The reason for its being interesting is that although the initial answer seems to be quite obvious, thinking about it reveals how complicated the issue is. If we are investigating the supposedly biological phenomena of consciousness, we have to go back in time and think about the moment it first emerged and question its evolutionary advantage for the organism. Accordingly, phenomenological consciousness may not have an etiological function, and therefore no adaptive value. Moreover, it may not be an evolutionary product, as it is unlikely to occur with genetic variation. This raises the idea that consciousness is not a strictly biological phenomenon.

Keywords: phenomenal consciousness, function of consciousness, etiological function, evolution of consciousness, conscious inessentialism, zombie, epiphenomenalism.

Öz: Bilinç var. Fakat olmayabilirdi. Birer zombi olabilirdik. Fakat onun yerine deneyimleyen varlıklarız. "Bilinç neden var?" sorusu, bilinçle ilgili sorulabilecek en önemli ve ilginç sorulardan biridir. Önemi açıktır. İlginçliği ise, başlangıçta cevabı son derece bariz görünse de üzerinde düşündükçe ne kadar çetrefilli olduğunun anlaşılmasında yatmaktadır. Biyolojik bir fenomen olduğu varsayılan bilincin neden var olduğunu (etiyojisini) araştırıyorsak zamanda geriye giderek ilk zuhur ettiği anı düşünmeli ve evrimsel açıdan organizma için nasıl bir avantaj sağladığını sorgulamalıyız. Buna göre, fenomenal bilincin etiyolojik bir işlevi, dolayısıyla adaptif bir değeri olmayabilir. Dahası, genetik varyasyonla ortaya çıkması olası olmadığından

* **Author Info:** Dr. – Hanımın Çiftliği 100.Yıl Atatürk Ortaokulu, Battalgazi-Malatya, TÜRKİYE.

E-Mail: ferhatonur1982@gmail.com / Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0001-7052-2881>

evrimsel bir ürün de olmayabilir. Bu da bilincin biyolojiyle sınırlanamayacağı düşüncesini gündeme getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: fenomenal bilinç, bilincin işlevi, etiyolojik işlev, bilincin evrimi, bilincin gereksizliği, zombi, epifenomenalizm.

1. Giriş: Etiyoloji, İşlev ve Bilinç

“Bilinç neden var?” sorusu, birbiriyle aynı anlamda kullanılacak başka iki soruya gebedir. Bunlardan biri, “Bilinç ne yapar?” sorusu iken, diğeri “Bilincin işlevi nedir?” sorusudur.¹ Bir şeyin var olması, o şeyin dünyanın nedensel işleyişinde yer aldığı, öteki şeylere/varlıklara etki edebildiği şeklinde anlaşılrsa, o takdirde bilincin varlığının sebebini, onun ne işe yaradığı/ne yaptığı, söz konusu nedensel işleyiş içinde hangi görev veya görevleri üstlendiği soruları üzerinden açıklama girişimi makul bir yaklaşım olacaktır. Bir şeyin varlığını işlevine binaen açıklamak onun erek-işlevini (*teleofunction*) ortaya çıkarmak demektir: “...X’in erek-işlevi onun neden var olduğunu açıklayan etkisidir.” (Seth, 2009: 279) Buradaki “erek” sözcüğünden “belli bir işlevi gerçekleştirmek için var olma” anlamında Aristotelesçi bir ereksellik anlayışına çabucak bir düşünsel sıçrama yapılmamalıdır. Erek-işlevsellik bütünüyle modern bir nosyondur, dolayısıyla evrimsel terimlerle anlaşılmalıdır. Evrim teorisinin doğal seçim mekanizması bir organizmanın hayatta kalma ve soyunu devam ettirme kabiliyetini artıran özelliklerinin ayıklanarak sonraki nesillere aktarılmasını garanti eder. Başka bir deyişle, seçilen özellik organizmanın çevresine daha iyi adapte olmasını sağlayacak bir görev üstleniyor veya işlevi yerine getiriyorsa o özellik doğal seçim tarafından kayırılır. Yani bahsedilen özellik belli bir işlevi gerçekleştirmek amacıyla seçiliyor değildir; fakat organizma açısından avantajlı olan bir işlevi yerine getirdiği için seçilmektedir. Biyoloji felsefesinde bu erek-işlevsellik fikri *etiyojik işlev* anlayışı olarak da bilinmektedir (Godfrey-Smith, 2014: 62). Bu anlayışa göre, kalbin kanı pompalama işlevinin onun neden var olduğunu (doğal seçim tarafından kayırılma sebebini) açıklamasına benzer şekilde bilincin de neden var olduğunu açıklayacak bir işlevi, yaptığı bir iş veya etki olmalıdır. Kimileri bilincin varlık sebebini ortaya koyacak olan etiyolojik işlevinin tespitinin onu biyolojik bir fenomen olarak anlayabilmemiz açısından oldukça önemli görürler. Örneğin, Nicholas Humphrey, “ya bilincin doğal seçim aracılığıyla seçildiği düşüncesini bir kenara atmamız, ya da onun için bir işlev

¹ Tüm etkileri bir işleve bağlayamayız. Bir futbolcunun işlevi top oynamaktır. Fakat futbolcu saha içinde top oynamaktan başka şeyler de yapabilir. Örneğin, rakibine faul yapabilir veya hakeme itiraz edebilir. Bunlar futbol oyununun içinde olsa da futbolcunun işlevleri olduğunu söylemek doğru olmaz. Futbolcu faul yapar, hakeme itiraz eder, ancak onun işlevi top oynamaktır. Böyle bakıldığında iki soru arasında bir fark varmış gibi görünmektedir. Ne var ki, burada bu fark göz ardı edilebilir. Çünkü “Bilincin işlevi nedir?” sorusuyla aslında bilincin kendisini diğer fenomenlerden farklılaştıran neyi yaptığı veya gerçekleştirdiği sorusunu, kendine özgü faaliyetini kastetmiş oluyoruz.

bulmamız gerektiğini" (Humphrey'den aktaran Blackmore ve Troscianko, 2018: 276) söyleyerek bu noktanın altını çizer. Humphrey haklıdır, ancak *kısmen*. Çünkü göreceğimiz gibi, bilincin biyolojik varlığını etiyolojik işlev nosyonuna başvurmadan açıklayan başka yaklaşımlar da vardır.

Araştırmamızı derinleştirmeden önce bilincin işlevi hakkında konuşurken bilinç ile neyi kastettiğimizi veya hangi biçimiyle bilinçten söz ettiğimizi netleştirmemiz gerekmektedir. Zira çağdaş zihin felsefesi literatüründe bilinç kavramı birbirinden farklı şekillerde tanımlanabilmekte ve çeşitli ayrımlara tabi tutulabilmektedir. *On a Confusion about a Function of Consciousness* (Bilincin İşlevi Hakkındaki Bir Kafa Karışıklığı Üzerine) adlı iyi bilinen makalesinde Ned Block (1995: 227), bilinç sözcüğünün "bir dizi farklı kavramı ifade eden ve bir dizi farklı fenomene işaret eden" melez bir sözcük olduğunu söyleyerek bu durumun ayırdaya varılmamasının bilincin işlevi problemini oldukça karmaşıktırdığını iddia eder. Ona göre, en azından dört tip bilincin varlığından söz edebiliriz. Bunlardan birincisi, *fenomenal bilinç* (*phenomenal consciousness*). Fenomenal bilinç (F-bilinç), bilincin deneyimsel yönünü ifade eder. "F-bilinçli haller deneyimseldir, yani bir hal deneyimsel özelliklere sahipse F-bilinçlidir." (Block, 1995: 230) Duyular, algılar, hisler, duygular hatta Block açısından düşünceler ve arzular, deneyimsel özelliktedir, dolayısıyla F-bilinçlidir. Thomas Nagel'in (1974: 436) ünlü deyimini kullanacak olursak, bir organizmanın fenomenal bilinçli olması, "o organizma *olmak* gibi bir şeyin var olduğu anlamına gelmektedir." Bu tür bilinçli haller kısaca "öyle olmaklık" halleri diyelim. O halde bir bilinçli halin öyle olmaklığı o halin deneyimsel bir yön taşıdığını belirtir. İkinci tip bilinç, *erişim bilincidir* (*access consciousness*). Erişim bilinci (E-bilinç), uslamlama ve eylemin rasyonel kontrolü için erişilebilir olan bilinçli içerikleri ifade eder. E-bilinç, F-bilincin olmadığı şekilde bilgişlemsel (*computational*) özelliktedir. "E-bilinç nosyonunu belirtmemdeki amaç F-bilincin enformasyon işlemedeki karşılığını formüle etmektir..." (Block, 2002: 208) Basitçe söylersek, F-bilinç deneyimin nasıl hissettirdiği ile ilgiliyken, E-bilinç deneyimin (veya deneyim içeriklerinin) ne şekilde kullanılacağı ile ilgilidir. Örneğin, bir nesneyi algıladığımda veya duyumsadığımda algısal/duyumsal içeriğin (temsilin) bende yarattığı öznel, deneyimsel etki F-bilinçlidir, fakat o içeriğe ait enformasyon, uslamlama, davranışın kontrolü veya sözel bildirimde kullanılmak üzere erişilebilir olduğunda E-bilinçlidir. Üçüncüsü, *öz-bilinç* (*self-consciousness*). "Bu terimle ben kavramına sahip olmayı ve kişinin bu kavramı kendisi hakkında düşünürken kullanabilme becerisini kastediyorum." (Block, 1995: 235) İnsanlar (*homo sapiens*) ve belki diğer birtakım gelişmiş memeliler sadece bilinçli deneyimlere sahip olmamakta, aynı zamanda kendilerini deneyimlerinin öznesi olarak görebilmektedirler. Dördüncüsü ve sonuncusu ise, *izleyici bilinç* (*monitoring consciousness*). İzleyici bilinci, fiziki tarayıcı sistemlerin zihinsel karşılığı olan bir çeşit *meta-bilinç* nosyonu olarak düşünebiliriz. Bir X-Ray cihazının çantamızda ne olduğunu

bilgisayar taramasıyla ortaya koymasına benzer şekilde izleyici bilinç de zihnimize ışık tutarak orada olanları (deneyim içeriklerini/temsilleri) imgeleyebilir. Wilhelm Wundt'un (1832-1920), artık önemini büyük ölçüde yitirmiş, kişinin deneyimlerine odaklanarak onları dikkatle tarif etmesinden ibaret olan *ıcebakışçılık* metodu ve günümüzün başat bilinç teorilerinden biri olan, zihinsel bir halin (herhangi bir duyum veya algının) ancak hiyerarşik bakımdan onun üstünde yer alan başka bir zihinsel hal tarafından düşünülerek temsil edildiğinde bilinçli olabileceğini ileri süren *üst düzey* bilinç yaklaşımları böylesi bir izleyici bilinç anlayışına dayanmakta gibidir.

Block'un dışında da bilinci kavramsal bakımdan tiplere veya türlere ayıranlar olmuştur (Armstrong, 1980: 55-67; Rosenthal, 2005; Hill, 2009). Burada onun görüşünü vermemizin nedeni diğerlerinin görüşlerine olan teorik üstünlüğü değil, yaptığı ayrımları özellikle bilincin işlevi problemine tatbik etmesidir. Block'a göre (1995: 227), bilince bir işlev tayin etme girişimlerinde genellikle "erişim bilinci mekanizmasının besbelli bir işlevi meşru olmayan bir şekilde fenomenal bilince transfer edilmektedir." Fenomenal bilinç, öyle olmaklık halleri, bilincin en önemli veçhesi veya türüdür. Dolayısıyla işlev sorusu esas itibarıyla bu haliyle bilinci hedef almalıdır. Elbette Block'un görüşü tartışmalara neden olmuştur (Block vd. 1997: 417-33). Ona yöneltilen ana eleştiri, görüşünü yeterince gerekçelendiremediği şeklindedir. Buna göre, Block bize bilinci birden fazla türe ayırmadan yekpare bir fenomen olarak düşünmemizi hatalı çıkaracak güçlü kanıtlar sunmamaktadır. Aslında o da "belki F-bilinç ve E-bilinç kavramsal olarak ayrı olsalar da ampirik olarak aynı şeylerdir" diyerek bu olasılığı dışlamadığını göstermektedir (Block, 1995: 242). Niyetimiz bu tartışmalara girmek değildir. Bilinci ister çeşitli formlar alabilen çok tipli bir fenomen olarak isterse tek tip bir fenomen olarak düşünelim evrimsel bir perspektiften bakıldığında insan bilincinin mevcut haliyle birdenbire ortaya çıkmadığı, milyonlarca yıllık tedrici bir gelişim sürecinin ürünü olduğu, bilince karşı natüralist bir yaklaşım içinde olan herkes tarafından tartışmasız kabul edilecektir. Keza bilince sahip olduğu düşünülen diğer canlıların bilinciyle insanınkinin aynı olmadığı da kolaylıkla reddedilemeyecek bir varsayımdır. Eski atalarımız ve bizler, bizler ve diğer canlılar arasındaki bilinç farklılıklarının bir tür farkı mı yoksa derece farkı mı olduğu bilincin neden var olduğuna ilişkin etiyolojik araştırmanın dikkate alması gereken bir husus değildir. İlk canlı organizmalardan insana değin bilincin çeşitli evrelerden geçerek gelmiş olduğunu bilmemiz yeterlidir. En ilkel haliyle bilinç nasıl bir şeydi? Bilmiyoruz. Fakat bilincin varlığından anlamlı bir şekilde konuşabilmemiz için en azından ilk bilinçli organizmanın deneyimlere sahip olduğunu, ne kadar basit olsa da hissettiğini, yani o organizma olmak gibi bir şeyin var olduğunu söyleyebilmeliyiz. Bilincin nasıl anlaşılması gerektiği noktasında bir uzlaşma olmadığından bu düşünceye karşı çıkılabilirse de en ilgi çekici anlamıyla bilinç kavramının deneyimi imlediği konusunda hemen hemen herkes hemfikirdir. Buna göre, "Bilinç neden var?" sorusunu cevaplama

işi, bir bakıma ilk deneyimin (ilk farkındalık anının, ilk hissin, ilk duyumun) kendisinde ortaya çıktığı varlığın daha önce gerçekleştirmediği hangi işlevi yerine getirdiğini bulmaktan geçmektedir denilebilir. O halde sorumuzu şu şekilde güncelleyebiliriz: “Fenomenal anlamda bilinç neden vardır?”

2. Bilincin İşlevi

Şunu söylemekle başlayalım: Bilincin işlevini araştırma veya bilince bir işlev bulma çabası, bilincin doğasına ilişkin metafizik bir pozisyon olan *işlevselciliğin* benimseneceği anlamına gelmez. İşlevselciliğe göre, “bir zihinsel hali – bir acıyı, bir menekşe kokusunu, koalaların tehlikeli olduğu inancını – o tipte bir zihinsel hal *yapan şey* öznenin algısal uyarınları, davranışsal tepkileri ve diğer zihinsel halleriyle kurduğu işlevsel ilişkilerdir.” (Lycan, 1996: 317) Örneğin, acı, kişinin bedeninin içeriden veya dışarıdan zarar görmesiyle ortaya çıkan, acı verici şeyden kaçma/kaçınma isteğine ve acı çekildiğini belirten birtakım sesler çıkarılmasına veya mimikler gösterilmesine neden olan işlevsel bir haldir. Duyusal etkiler, davranışsal tepkiler ve diğer işlevsel hallerle girdiği nedensel ilişkiler acının tanımı için yeterlidir. Bu görüşte “Bilinç nedir?” sorusu, “Bilinç ne yapar?” sorusuna indirgenmekte, bilincin organizma için oynadığı rolü keşfetmenin bilincin doğası ile ilgili söylenebilecek her şeyi tükettiği ileri sürülmektedir. Bu felsefi yaklaşımın bilincin işlevinin ne olduğunu araştırma işinden farklı olduğu son derece açıktır: Bilincin işlevini ortaya çıkarsak bile bilinç bu işlevden daha fazlası olabilir.

Bilincin işlevi ile ilgili çeşitli önerilerde bulunulmuştur. *The Quest for Consciousness* adlı kitabında ünlü nörobilimci Christof Koch bunların neler olduğunu listeler. Buna göre, bilincin şunları yaptığı iddia edilmiştir: Kısa süreli hafızaya erişimi sağlama, algısal kategorizasyon, karar verme, planlama ve eylemin kontrolü, motivasyon, uzun süreli hedefler belirleme, karmaşık görevleri öğrenme, dünyadaki ve vücudumuzdaki tutarsızlıkları ve anomalileri tespit etme, yaşanan anı etiketleme, yukarıdan aşağı seçici dikkati uygulama, yaratıcılık, benzetmeler oluşturma, öz-izleme (*self-monitoring*), yinelemeli modeller yapma, hesaplanamaz işlevlerle çalışma, diğer hayvanların ve insanların halini çıkarsama ve dili kullanma (Koch, 2004: 232). Bu uzun listede ilk bakışta dikkatimizi çeken şey, çoğunlukla bilince *bilişsel* özelliklerin yüklenmiş olmasıdır. Bilincin adeta bir merkezi işlemci birimi (CPU) gibi çalışarak kendisine gelen enformasyon temelinde bedeni harekete geçirdiği, o enformasyonu düzenlediği, ayırt ettiği ve çeşitli amaçlar için kullandığı veya kullanılmak üzere gerekli yerlere ilettiği düşünülmektedir. Koch’un kendisi de kitabında aynı minvalde düşünmekte ve bilinci eylem için gerekli olan enformasyonu beynin çeşitli kontrol noktalarına dağıtan bir “yönetici özeti” uygulamasına benzetmektedir. Bu anlayış, popüler bilimsel bilinç teorilerinden biri olan “Kapsamlı Çalışma Alanı (*Global Workspace*)” teorisinin de temel

tezini oluşturmaktadır. Kurucusu Bernard Baars'ın (2017: 235) sözleriyle bilinç "enfomasyonun erişilmesi, yayılması ve alışverişiyle birlikte kapsamlı koordinasyonun ve kontrolün uygulanması için bir kapasitedir." Ne var ki, bu tam da Block'un *erişim bilinci* adıyla açıkladığı özellikleri yansıtan bir anlayıştır. Burada enfomasyonel özelliklerden soyutlanmış ham deneyimin, onun özünde yarattığı hislerin rolüne ilişkin bir bilgiyi bulamıyoruz. Oysa Michael Tye'nin (1996: 289) da ileri sürdüğü gibi bilincin işlevi hakkında koparılan yaygara öncelikli olarak "üst düzey bilinç veya başka çeşit bilinçler hakkında değil, fenomenal bilinç hakkındadır."

Belki de bilinç enfomasyon işleyici, bilişsel bir niteliğe haiz değildir ve sadece fenomenal bilinç olarak var olmaktadır. Nitekim birinci elden kesin olarak bildiğimiz şey deneyimlerimizdir; yani bilincin fenomenal anlamdaki varlığıdır. Yukarıda sözü edilen işleri gerçekleştirenin bilinç olup olmadığı ise şüphelidir. Bir etkinin bilincin eşliğinde ortaya çıkması bir şeydir, o etkinin nedeninin bilinç olduğunu söylemek başka bir şey. Bilince birtakım görevler yüklenirken genellikle farkında olunmadan bilinç ile zihin birbirine eşitlenmektedir. Bilindiği gibi zihin, bilinç ile birlikte bilinçdışı olayları da içine alan daha genel bir kategoriye ifade eder. Dolayısıyla bilişsel süreçlerden bütünüyle bilinçdışı olayların sorumlu olduğu da iddia edilebilir. Owen Flanagan (1992: 5) bu iddiayı *bilincin gereksizliği* görüşü olarak adlandırır: "*Bilincin gereksizliği*, herhangi bir bilişsel *d* alanında icra edilen herhangi *i* aktivitesi için, *i*'yi bilincin eşliğinde yapsak bile prensipte bilincin eşliği olmadan da yapılabileceği görüşüdür." Bizler, düşünme, karar verme, planlama, anlama, irade etme, öğrenme, hatırlama, vb. bilişsel aktiviteleri *bilinçli* olarak gerçekleştirdiğimizden bilincin bu aktiviteler için zorunlu olduğu fikrine kapılabiliriz. Ancak bunun bir yanılsama olduğunu bildiren oldukça fazla sayıda kanıt ileri sürülmüştür (Earl, 2014: 3-6). Bu kanıtların detayına girmemizi önemsiz kılacak bir hatırlatma yapmakta fayda var ki, yapay zekâ çalışmaları önemli ölçüde bilincin gereksizliği tezine dayanmaktadır. Dünyanın dört bir yanında bazı şirketler ve ülkeler bilince sahip olmadan da insan zekâsı düzeyinde davranışlar sergileyebilen programlar yazmaya çalışmaktadırlar. Yapay zekâ araştırmalarının birincil amacının bilinci bir makinede yaratmak olmadığını farkına varılmalıdır. Programlarımız daha da karmaşık hale geldikçe bilinç kendiliğinden ortaya çıkarsa ne âlâ, yoksa makinelerin insanlardan ayırt edemeyeceği şekilde davranabilmelerini sağlamak yapay zekâ araştırmacıları açısından başarı sayılmaktadır denilebilir. Şayet bu başarının elde edilebilmesi makul bir hedef olarak görülüyorsa, bilincin bilişsel süreçlere bir katkısının olmayabileceğinin de imkân dahilinde görülmesi icap etmektedir.

Peki ama fenomenal bilincin duyusal ve algısal deneyimlerle enfomasyonun alınmasında, bedeni/özneyi sürekli olarak olup bitenler karşısında uyanık ve tetikte tutmasında bariz bir rol oynadığını, böylece bilişsel süreçlere katkısının olduğunu

söyleyemez miyiz? Örneğin, Uriah Kriegel'in (2004: 172) "bilincin belirgin işlevi gerektiğinde daha fazla enformasyonu çabucak ve zahmetsizce edinmesini olanaklı kılmak için özneye süregiden deneyimi hakkında yeteri kadar enformasyon sağlamaktır" şeklindeki sözleri, bahsedilen katkıyı açık etmekte değil midir? Enformasyonel özelliklerinden soyutlanmış *ham deneyim* diye bir şey gerçekten de var mıdır? Buna iki şekilde cevap verilebilir. Birincisi, üstteki senaryonun doğru olması durumunda ideal bir robot insanların beyinleri aracılığıyla gerçekleştirdikleri tüm işleri programları aracılığıyla gerçekleştirebilecek ve teoride bunu hiçbir şey hissetmeden yapabilecektir; yani bir insandan ayırt edilemeyecek şekilde davranabilse de insanın aksine o robot olmak gibi bir şey olmayacaktır. İkincisi, bilincin gereksizliği tezinin (BG) bilincin hiçbir iş yapmadığını veya nedensel olarak etkisiz olduğunu değil, sadece organizmanın bilişsel aktiviteleri gerçekleştirmesi için zorunlu olmadığını bildirdiğine dikkat edilmelidir. Bu noktada tezin *epifenomenalizm* adı verilen felsefi görüşle olan ilişkisini de ortaya koymak gerekmektedir. 19. Yüzyılın ikinci yarısında yaygın bir görüş olarak öne çıkan epifenomenalizm, savunucularından Thomas Huxley'in (1825-1895) sözlerinde bir yönüyle ifadesini bulmaktadır:

Hayvanların bilinci bedenlerinin mekanizmasına sadece işleyişinin bir yan ürünü olarak ilişkiliymiş gibi görünmektedir ve tıpkı bir lokomotif motorunun çalışmasına eşlik eden buhar ışığının lokomotifin mekanizması üzerinde bir etkisi olmadığı gibi beden işleyişini değiştirecek bir güçten tamamen yoksundur. İradeleri, eğer varsa, fiziksel değişimlerin olduğunu duyuran bir duygudan ibarettir, o değişikliklerin nedeni değil. (Huxley, 2002[1874]: 29)

Huxley (2002[1874]: 30), hayvan bilinci hakkındaki düşüncelerini insan bilincine de genelleştirerek "hayvanlarda olduğu gibi insanlarda da herhangi bir bilinç halinin organizmanın hareketindeki değişimin nedeni olduğuna dair bir kanıt olmadığını" belirtir. Huxley'in sözlerinin epifenomenalizmi bir yönüyle açıkladığını söyledik, çünkü onun iddiası, bilincin doğada hiçbir nedensel rol oynamadığı değil, bedenle/beyinle ilgili nedensel bir rol oynamadığı, ona etki etme gücüne sahip olmadığı şeklindedir. Örneğin, lokomotifin ışığı kişinin bir lokomotifin yaklaşıyor olduğunu fark etmesini sağlaması anlamında nedensel bir rol oynamaktadır, fakat bu rolün lokomotifin hareketiyle herhangi bir ilgisi yoktur. Başka bir deyişle, lokomotifin hareketinde birçok faktör görev yapmaktadır ancak ılık onlardan biri değildir. O halde iki tür epifenomenalizmin varlığından söz edilebilir: Bilincin hiçbir işlevi olmadığı görüşü (buna *kapsamlı epifenomenalizm* diyelim) ve bedenün yönetimi veya işleyişi ile ilgili bir işlevi olmadığı görüşü (buna da *sınırlı epifenomenalizm* diyelim). Bilişsel aktivitelerin bedenün işleyişi ile ilgili olduğunu düşündüğümüzde, BG'nin bizi sınırlı bir epifenomenalizme (SE) götürdüğünü söyleyebilir miyiz? Pek sayılmaz. Çünkü tekrar etmek gerekirse, bu tez bilincin bedenün işleyişinde etkin olmadığını değil, *olmayabileceğini* bildirir. Bilincin birtakım davranışların ortaya çıkışı için zorunlu

olmaması, o davranışların ortaya çıkışında bir etken olmadığı anlamına gelmemektedir. Örneğin, kanatlar uçmak için zorunlu olmasa da uçuş davranışında etkilidirler. Dolayısıyla BG'den SE'ye yapılacak herhangi bir çıkarsama geçerli olmayacaktır. Fakat bilinç bir adaptasyon (bir özelliğin sağladığı avantaj/avantajlar sebebiyle ona sahip olan organizmayı evrimsel açıdan daha uyumlu kılması durumu) ise SE doğru olamaz. Çünkü bu durumda bilinç organizmanın çevresine uyumunu artırıcı bir işlevi yerine getiriyor demektir. Sonraki bölümlerde bu meseleyi daha da açarak bilincin (fenomenal bilincin) bir adaptasyon olamayacağını, hatta bir adım daha öteye giderek biyolojik bir sürecin ürünü olarak ortaya çıktığı düşüncesinin anlaşılır olmadığını savunacağız.

3. Evrimsel Açıklama ve Bilinç

Bilincin doğal bir fenomen olduğunu düşünüyorsanız – ki şimdiye kadar öyle olduğunu varsaydık – bilincin varlığı hakkındaki açıklamanın doğal bilimlerin yaptığı türden bir açıklama olması gerektiğini kabul edersiniz. Çoklarına göre, bilinç beyin veya beyin benzeri yapıların ürettiği bir şey olduğundan biyolojik bir fenomendir, dolayısıyla istenen doğal açıklamanın evrimsel bir açıklama olması da kaçınılmazdır. Nitekim herhangi bir biyolojik fenomen veya özellik hakkındaki açıklamanın tastamam bir açıklama olabilmesi, yani onu her yönüyle anlayabilmemiz, açıklamada o fenomen veya özelliğin evrimsel kökenine yer verilmesini de gerektirmektedir. Birinci bölümde bu anlayışı *etiyojik işlev* nosyonuyla karşılamış, onu bilincin neden var olduğunu evrimsel işlevselliğiyle açıklama girişimi olarak tanımlamıştık. Buna göre, oldukça zor görünmesine rağmen insan bilincinin halihazırdaki işlevini tam manasıyla keşfetsek bile neden var olduğunu, yani etiyojisini açıklamış olmayız. Çünkü bilincin mevcut işleviyle evrimsel açıdan organizma için nasıl bir avantaj sağlamış olabileceğini (adaptif değerini) değil, *ilk ortaya çıktığında* gerçekleştirdiği işlevin veya yaptığı etkinin o organizmanın çevresiyle daha iyi baş etmesini sağlayacak ne gibi bir avantaj sağladığını öğrenmek istiyoruz. İnsan bilinci, öz-bilme ve öz-izleme gibi gelişmiş özellikler/davranışlar sergileyen bir fenomendir. Bu özellikleriyle bilincin muhtemelen adaptif bir değeri vardır ve olayların gidişatı üzerinde nedensel bir etki yapmaktadır. Ancak bu özelliklerden yoksun olduğunu varsaymamızın oldukça makul olduğu ilk bilincin adaptif değeri ne olmuş olabilir? İlk bilinçli organizma bilinçliliğin şartı olarak görülebilecek öyle olmaklık haline/hallerine kavuştuğunda bu durum hayatta kalıp verimli döller üretmesine nasıl katkı sağladı? Bilincin bir adaptasyon olma süreci nasıl gerçekleşti?

Fenomenal bilincin, herhangi bir biyolojik özellikte olduğu gibi, evrimsel süreç içinde bir adaptasyon olarak ortaya çıkmak zorunda olmadığı belirtilmelidir. Bilinç, adaptif değeri olan başka bir biyolojik özelliğin yan ürünü olarak veya rasgele *genetik sürüklenme*nin sonucu olarak da ortaya çıkmış olabilir (Maley ve Piccinini, 2018: 379);

yani bilincin evrimsel açıklaması için doğal seçimden başka seçenekler de masadadır. Sonraki bölümde bu seçenekleri değerlendirme fırsatı bulacağız. Fakat öncelikle Daniel Dennett'in bilincin adaptasyonu hakkındaki ana itirazını ele almakta fayda var. Dennett, bilincin adaptif avantajının ne olduğu sorusunun daha baştan iyi düşünülmemiş bir soru olduğunu ileri sürer. Ona göre, bu soruyu soruyoruz çünkü bilinç hakkında yanlış bir anlayışa sahibiz. Bilinç, başlı başına, ayrı bir şey olmayıp birçok farklı enformasyonel kapasitenin karmaşık birlikteliğinin sonucudur. Dolayısıyla bilincin organizmanın çevresine uyumluluğunu artırıcı özel bir işlevinin olduğu varsayımı temelsizdir. Bu tıpkı sağlığın adaptif avantajının ne olduğunu sormaya benzer. Kişiyi sağlıklı yapan şey, bedenün tüm kritik parçalarının düzgün bir şekilde işlevini görmesidir. Sağlık nasıl bedeni oluşturan unsurların uyumlu işleyişinin dışında artı bir unsur değilse bilinç de beyinde bulunan enformasyon taşıyıcı unsurların uyumlu işleyişinin dışında artı bir unsur değildir. Tüm bedensel fonksiyonları sabit tutup sağlığı ayıramayacağınız gibi tüm bilişsel sistemleri sabit tutup bilinci ayıramazsınız. *Sağlığın gereksizliği* tezi ne kadar anlamsızsa *bilincin gereksizliği* tezi de o kadar anlamsızdır (Dennett, 1995: 324-5).

Dennett'in itirazı çoğu zaman olduğu gibi ilginç ve dikkate değer olsa da sorunludur. Bilincin adaptif avantajının ne olduğu sorusu bilinç kavramının semantiğiyle oynamak yoluyla elimine edilebilir değildir. Bilinci ister bir şey olarak ister bir süreç olarak, isterse bir hal olarak düşünelim bilinçli deneyim sağlığın var olmadığı şekilde vardır. Sağlık, bedensel fonksiyonların düzgün işlerliğini tanımlayan bir sözcük iken, bilincin bir tanımlamadan daha fazlası olduğunu etkilerinden biliriz. Örneğin, uyuduğumuzda, bayıldığımızda veya komadayken belli bir süreliğine veya tamamen olmak üzere bilincimiz kelimenin tam manasıyla *gider*. Keza bilinçli olduğumuzdan dolayı acı hissederiz, duygulanırız veya rüya görürüz ve bir makine bilinçli olmadığından dolayı bu halleri deneyimlemez. Oysa sağlık hiçbir yere gitmez. Az sağlıklısınızdır, çok sağlıklısınızdır veya hiç sağlıklı değilsinizdir. Sağlıksızlık bile sağlığın bir derecesini ifade eder. Çünkü bunların hepsi bedenün içinde bulunduğu birtakım iyi ve kötü hallere verilen adlardır. Sağlıklı olmanızın bilinçli olmanızda olduğu gibi spesifik etkileri yoktur. Size sağlıklı olduğunuzu bildirecek olan şeyler, sağlıklı olmadığınız anlara ilişkin hatıralarınız veya uygulanan birtakım testlerdir. Kısacası, sağlıklı oluşunuzun aksine bilinçli oluşunuz için belli bir mekanizma (nöral davranış veya beyin aktivitesi) olmalıdır. Öyle olmasaydı, sinir hücrelerinin bulunduğu diğer yapıların da (örneğin milyarlarca nöronun bulunduğu beyinciğin) bilinç üretmesini beklerdik. Fakat üretmemektedir. Buna karşın düzgün çalışan her bedensel yapı sağlık üretebilir. Sağlığın adaptif avantajının ne olduğunu sormayız, çünkü o bir etki değil, sonuçtur. O halde Dennett'in analogisi kusurludur. Bilincin adaptif avantajının ne olduğu sorusu makul ve geçerlidir.

Biyolojik bir özelliğin evrimsel açıklamasında ağırlıklı olarak adaptasyoncu, yani doğal seçim mekanizmasına dayanan açıklamalar kullanılır. Robert Brandon, böyle bir açıklamanın ideal olarak nasıl olması gerektiğini beş maddede sıralar. Buna göre, adaptasyoncu açıklama şunları içermelidir: (i) Seçilimin gerçekleştiğinin kanıtı, (ii) Uyumluluğun ekolojik bir açıklaması; yani o özelliğe sahip olmanın neden organizmanın belli bir çevreye daha iyi adapte olmasını sağladığı, (iii) Özelliğin kalıtsal olarak aktarılabilir olduğunun kanıtı, (iv) Popülasyonun yapısı hakkında bilgi, (v) Özelliğin polaritesine ilişkin filogenetik bilgi; yani neyin neyden evrildiğinin gösterilmesi (Brandon'dan aktaran Polger ve Flanagan, 2002: 27-29). Elbette sıradan bir biyolojik özellik için bile pek kolay değilken, bilinç söz konusu olduğunda bu beş maddede içerilen kriterlerin tümüyle karşılanmasını beklemek saflık olurdu. Bununla birlikte, bilinci doğal biyolojik bir fenomen olarak kabul ediyorsak diğer biyolojik fenomenlere uygulanan kriterlerin bilince de aynen uygulamamız gerekmektedir. Doğal seçilimin gerçekleştiğinin kanıtını en iyi fosiller aracılığıyla ortaya koyabiliriz, fakat açıktır ki bu yöntem bilinç için geçerli olamaz. Bilinç fosilleşmez. Belki modern insanın da dahil olduğu primatlar arasındaki zekâ farklılıklarını kullandıkları aletlerden, kafatası yapısından, beyin büyüklüğü/beden büyüklüğü oranından vs. çıkarılabılıriz ancak bu çıkarsama fenomenal bilincin varlığı veya yokluğu hakkında bize bir şey söylemez. Ayrıca seçilimin gerçekleştiğine dair bir kanıt bulunamadığına göre, kalıtsal olarak aktarılabilir olup olmadığını da bilme şansımız yoktur. Bilincin ortaya çıktığı ortamdaki popülasyon yapısının bilgisi, bilincin o popülasyonda görülen başka hangi özellikler arasından seçildiğine ışık tutacaktır. Ne var ki, "pratikte hiçbir kuramcı bilinç için öngörülen adaptif çevredeki popülasyon yapıları hakkında hiçbir şey söyleyememektedir." (Polger, 2017: 80) Beşinci kriter, bilinçli olmayan varlıklardan bilinçli varlıkların evrildiğinin gösterilmesini gerektirmektedir. Bilinç, başka hiçbir fiziksel fenomene benzemeyen özellikler (örneğin, öznellik gibi) sergilediğinden bu kriter bilincin evrimsel açıklamasını diğer doğal fenomenlere kıyasla daha farklı ve zor kılmaktadır. Sonraki bölümde bunun sebeplerini göreceğiz. İkinci kritere gelince, ekolojik açıklama, bilincin etiyolojik işlevinin ne olabileceği ile ilgilidir ve gördük ki BG tezi bu kriterin karşılanmasını felsefi açıdan güçleştirmektedir. Genel olarak bakıldığında, bu son iki kriter bilincin evrimi hakkındaki felsefi itirazların hedefinde yer alırlar. Şimdi ikinci maddeyi ele alarak söz konusu felsefi güçlüğü daha yakından görelim.

4. Bilincin Evrimi

Bilincin bir adaptasyon olması, organizmaya hayatta kalıp soyunu devam ettirmesini kolaylaştıran bir avantaj sağladığı anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, geçmişte uzay-zamanın bir noktasında henüz deneyimleyen varlıklar yokken, canlılardan biri (üreme hücrelerindeki) genlerinde gerçekleşen bir mutasyon sebebiyle bilince

kavuşmuş ve sahip olduğu bilinçli hal veya haller karşılaştığı çevresel baskıların verimli bir şekilde üstesinden gelmesini sağladığı için doğal seçim aracılığıyla kayırılarak sonraki nesillere aktarılmıştır. Buna göre, bilinç, bu canlının daha önce yapamadığı bir işi yapar hale gelmesini sağlamıştır. Söz konusu iş, bilincin erek-işlevini tanımlar veya onun etiyolojik işlevidir. O halde böyle bir işlevi yoksa bilinç bir adaptasyon olamaz. BG'nin bilince atfedilen bilişsel aktivitelerin bilincin yokluğunda da gerçekleştirilebileceği görüşü olduğunu söylemiş ve yapay zekânın hayli olası görünen fenomenal özelliklerden yoksun ideal robot hedefinin bu görüşü desteklediğini ileri sürmüştük. Şayet böylesi bir robotun yapılamayacağını düşünüyorsanız BG tezi sizi ikna etmeyebilir. Fakat yapay zekâ çalışmalarının günümüzde geldiği nokta şüpheleri büyük oranda ortadan kaldıracak niteliktedir.² Peki BG'yi fenomenal bilinci de içine alacak şekilde genişletebilir miyiz? Bu mümkün görünüyor. Bir organizmanın var kalım mücadelesinde ona temelde iki şey gerekmektedir: Çevresinde olup bitenlere ilişkin enformasyonu alma veya duyumsama ve aldığı enformasyona uygun tepki verme. Problem şudur ki, varsayımına göre, bilinç ilk ortaya çıkmadan evvel bilince sahip olmayan canlı organizmalar dünyada gezmekteydi ve canlı oluşları sebebiyle zaten yukarıdaki iki temel şeyi yapıyor olmalıydılar. Aksi takdirde inorganik maddeden farkları olmazdı. O halde “duyu aygıtları ve tepki arasında aracı bir hal olan hisse sahip olmanın adaptif değeri nedir?” (Macphail, 2009: 279) Sonraları canlılar daha da karmaşıklıktıkça bilinçli haller başka birtakım görevler üstlenerek adaptif bir katkı sunmuş olabilirler. Fakat ilk hissin bunu sağladığını söyleyebilmemiz için işlevsel bir fark oluşturmuş olması gerekmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla fenomenal bilinç olmadan da canlılığı icabı organizma gayet düzgün bir şekilde işleyebilmektedir. Steven Harnad'ın (2002: 4) ifadesiyle “işlevi açıklamak için bilinç yorumu gerekmemektedir.” Harnad, bilince evrimsel bir avantaj vermeye çalışanları günümüzün akıllı cihazları ve robotlarına dahi zihin atfetmeye hazır olan bilgisayar bilimcilerine benzetmektedir. Benzetme isabetlidir. Zira her iki durumda da işlevi açıklamak için gereksiz bir zihinsel yorumda bulunuluyormuş gibi görünmektedir. Oysa belli bir fiziksel mekanizma zaten işlevi gerektiği gibi açıklamaktadır. Eğer buradaki akıl yürütmemiz doğruysa, sadece BG'nin haklılığını değil, aynı zamanda bilincin bir adaptasyon olamayacağını da onamış oluruz. Çünkü BG yalnızca bilincin zorunlu olmadığını bildirirken bu uslamlama onu etiyolojik bir işlevden de mahrum eder. Sonuçta aynı bedensel işlevleri yerine getiren fakat hiçbir şey

² Şüphesi olanlar, alanın öncü firmalarından Boston Dynamics'in geliştirdiği insansı robot *Atlas*'ın görüntülerini izleyebilirler. Örneğin, <https://www.youtube.com/watch?v=sBBaNYex3E> (Erişim tarihi: 15.10.2019).

deneyimlemeyen/hissetmeyen zombiler³ olabilirdik, fakat öyle olmadık. O halde neden bilinçliyiz?

Bilincin bir adaptasyon olmaması evrimsel süreçle ortaya çıkmış olma olasılığına ket vurmaz. İki ihtimal daha var: Birinci ihtimal, bilincin nöral sistemlerin belli şekillerde işlenmesiyle açığa çıkan bir yan ürün olduğudur. Bu görüşte işleve sahip olan nöral ağdır, bilinç ise lokomotifin ışığı gibi o nöral ağ üzerinde etkisi olmayan fakat organizmaya bir zararı olmadığından doğal seçim tarafından da elenmeyen bir özelliktir. Biyolojiden standart bir örnek vermek gerekirse, kanın rengi kimyasının bir yan ürünüdür. Kanın renginin kırmızı, yeşil veya başka bir renk olmasının evrimsel açıdan canlılara sağladığı bir avantaj yoktur. Dolayısıyla kanın kimyası bir adaptasyon olabilir, fakat rengi öyle değildir. Anlaşılması gereken ilk nokta, bu görüşün SE'yi gerektirdiğidir. Bilincin bir yan ürün olduğunu söylediğinizde, beden için herhangi bir *nedensel* önemi olmadığını kabul etmiş olursunuz. Kuşkusuz bilinç hayatlarımız için oldukça önemlidir. Bilinç olmasaydı, hiçbir şey deneyimleyemezdik ve öz-bilince sahip varlıklar olmasaydı deneyimleyen varlıklar olduğumuzun farkında olamaz, insanın dünyada yarattığı türden (kültür ve medeniyet, bilim ve teknoloji gibi) bir farklılık (büyük olasılıkla) yaratamazdık. Fakat bilinç bizler için ne kadar önemli olursa olsun, söz konusu önem bilincin nedenselliğini, bedeni etkileme kapasitesini içermek zorunda değildir; yani SE savunulabilir bir görüştür. Bununla birlikte, bilinci herhangi bir evrimsel-biyolojik yan ürün olarak görmemizi zorlaştıran bazı faktörler de yok değildir. Öncelikle kimya ve renk arasında kurduğumuz anlaşılır ilişkiyi beyin ve bilinç arasında kuramıyoruz. Başka bir deyişle, bilincin doğası hakkında somut, nesnel bir bilgiye sahip olmadığımızdan bilincin bir yan ürün olması ihtimalini ampirik bakımdan destekleyemiyoruz. İkincisi, "bir özelliğin yan ürün olduğu görüşü neyin yan ürünü olduğuna dair en azından bir hipotezimiz varsa daha makul olacaktır." (Robinson, Maley ve Piccinini, 2015: 373) Robinson ve diğerleri bilinç söz konusu olduğunda bunun beynin belli bir düzeydeki örgütsel karmaşıklığı olabileceğini ileri sürerler. Ne var ki, fenomenal bilincin ilk yan ürün olduğu o sözde tarihsel ana geri döndüğümüzde bu açıklama gücünü kaybetmektedir. Şöyle ki, bilinç ilk defa bir yan ürün olarak ortaya çıkmadan önce bilinci ortaya çıkaracak olan beyin halihazırda belli bir örgütsel karmaşıklığa sahip olmuş olmalıdır. O halde neden mevcut örgütsel karmaşıklık bilinç üretmemiştir de başka bir örgütsel karmaşıklık üretir olmuştur? O beyni "çevrimiçi" yapan şey nedir? Fazladan bir nöron mu, enformasyonun akış şekli mi, fiziksel bir yasa mı? Bu soruya cevap bulamadığımız takdirde "örgütsel karmaşıklık" hipotezi *ad hoc* bir görüntü vermek durumundadır. Üçüncüsü, bilincin yan ürün oluşu, canlı skalasında

³ Buradaki "zombi" teriminin "bilinçli bir varlıkla fiziksel olarak özdeş fakat bilinçten bütünüyle yoksun bir sistem" (Chalmers, 2010: 106) şeklindeki Chalmersçı anlamıyla kullanılmadığını belirtelim. Metinden de anlaşılacağı üzere, burada sözü edilen zombi, bilinçli bir varlığın bilinçli olmayan *işlevsel bir kopyasıdır*.

farklı şekil veya derecelerde var oluşunu açıklayamamaktadır. Muhtemelen bir köpeğin bilinciyle insanınki veya ilk insanlarla modern insanın bilinci aynı değildir. Beynin karmaşıklığı arttıkça aynı oranda bilincin de karmaşıklığı veya gelişmişliği artıyor görünmektedir. Eğer bilinç bir yan ürün olsaydı bu korelasyonu ve çeşitliliği beklemiyor olurduk. Çünkü farklı sayıda nöronun farklı şekillerde birbirine bağlanmasının farklı yan ürünler ortaya çıkardığını düşünmemiz için bir neden yok gibidir. Bilinç, sanki beynin bir yan ürünü olarak değil de beyinle birlikte evrilmektedir.

Diğer ihtimal, bilincin rasgele genetik sürüklenmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır. Genetik sürüklenme, özellikle küçük popülasyonlarda gerçekleşen, seçim yerine şans aracılığıyla meydana getirilen gen frekansındaki değişikliklerdir (Mayr, 2002: 314). Örneğin, kahverengi ve beyaz kürklü tavşanlardan oluşan bir popülasyonda yavruların tamamı şansa kahverengi olup beyaz kürk özelliği popülasyondan kaybolabilir veya bir yangın sonucu şans eseri sadece kahverengi tavşanlar kurtulur, böylece beyaz kürklülük popülasyondan elenmiş olur. Diğer taraftan şans olayları rasgele mutasyon sonucu ortaya çıkmış adaptif değeri olmayan bir özelliği ortadan kaldırmayıp popülasyonda kendine yer bulmasını, bazen de o popülasyonda yaygın olmasını sağlayabilir. Buna göre, bilincin de böyle bir özellik olabileceği düşünülmüştür. Fenomenal bilinç, zararsız bir mutasyonla ortaya çıkmış, organizmanın hayatta kalıp üremesi açısından bir dezavantaj da oluşturmadığından genetik sürüklenmeyle sabitlenerek sonraki nesillere aktarılır olmuştur. Bir cümleyle özetlersek, bilinç evrimsel bir kazadır, fazlası değil. Bu ihtimal öncekinden daha da olanaksız görünmektedir. Çünkü bu görüşü kabul ettiğimiz takdirde zombilerle bilinçli varlıkların bir dönem aynı dünyayı paylaştıklarını, daha sonra zombilerin şans yoluyla dünya yüzeyinden silindiklerini ve böylece geriye sadece bilinçli varlıkların kaldığını onanmış oluruz. Bu senaryonun pek olası görünmemesinin sebebi ise bilincin baskın bir özellik oluşunu fazlasıyla şans olaylarına bağlamasıdır. Doğal seçim gibi deterministik bir süreç devre dışı bırakıldığında, zombilerle dolu bir dünyanın nasıl olup da yerini büyük ölçüde bilinçli varlıklara bıraktığı sorusu sadece şansa başvurarak açıklanabilir gibi durmamaktadır. Nitekim bilincin ortaya çıkabilmesi için beyne sahip canlıların ve genetik altyapının hazır olması gerekmektedir. Bu da hatırı sayılır bir zombi popülasyonunun zaten yeryüzünde mevcut olduğuna işaret etmekte, dolayısıyla problemi daha çok küçük popülasyonlarda gerçekleşen genetik sürüklenmenin aşamayacağı boyutlara taşımaktadır. Ayrıca bu görüşte mutasyon geçirmiş bilinçli bir varlığın zombi kopyasıyla benzerliğinin sadece işlevsel düzeyde kalmayıp tüm bir fenotipini kapsayacağı da unutulmamalıdır. Ne var ki, böyle bir zombinin metafizik bakımdan olanaklı olup olmadığı tartışma konusudur (Kirk, 2005).

Böylece bilincin evrimine ilişkin temel yaklaşımları ele almış olduk. Görüldüğü üzere, üçünün de onlara şüpheyle bakmamızı gerektiren kendilerine özgü zayıflıkları

bulunmaktadır. Fakat bahsini açmayı bile isteye ertelediğimiz bir argüman daha vardır ki, tek tek bu görüşleri değil, genel olarak bilincin evrimsel açıklamasını hedef almaktadır. Bütün evrimsel açıklamaların çıkış noktası canlıların DNA'sında meydana gelen genetik değişikliklerdir. Genotipte bir değişim olmadan fenotipin değişmesi, dolayısıyla evrimin çarklarının dönmesi olanaklı değildir. O halde "bilinç neden var" sorusuna sadece etiyolojik işlevini ortaya koyarak veya nasıl bir evrimsel sürecin ürünü olduğunu açıklamaya çalışarak cevap vermemiz yetmez. Bilinci ortaya çıkaran genetik değişikliğin/mutasyonun nasıl meydana geldiğini, bir DNA parçasının bilinç gibi bir fenomeni ortaya çıkarıp çıkaramayacağını öğrenmemiz gerekmektedir. Şayet genetik materyal bilinci üretecek bir kapasiteye veya potansiyele sahip değilse, evrimsel hikâye başlamadan bitmiş demektir. Steven Horst'un (1999: 45) ifadesiyle, "bilinç hakkındaki evrimsel hikâyenin bilinci açıklayabilmesi için bir genotipin fiziksel özelliklerinin en azından tek bir bireyde fenotipi nasıl ortaya çıkardığını gösteren mutasyon ve embriyoloji hakkında başka bir hikâyeye ihtiyaç vardır." Böyle bir hikâyeye sahip miyiz? Hayır. Daha da kötüsü istenen hikâyenin imkânına ilişkin bazı soru işaretleri mevcuttur. Örneğin, şayet bilinç zihinsel bir fenomense fiziksel bir molekül olan DNA bilinci nasıl kodlayabilir? DNA'da gerçekleşen her değişim kendisini organizma için yararlı veya zararlı olabilen gözlenebilir fiziksel ve davranışsal değişiklikler şeklinde gösterdiğine göre, gözlenemeyen bir fenomen olan bilincin genetik bir temeli olduğunu neye dayanarak söyleyeceğiz? Bu sorulara şöyle karşılık verilebilir: Bilincin zihinsel bir fenomen olduğu düşüncesi hiçbir ampirik tutarı olmayan bir varsayımdan ibarettir. Bilinç pekâlâ fiziksel bir fenomen de olabilir. Nitekim bilinci üreten beyindir ve beyin maddi, fiziksel bir nesnedir, dolayısıyla bilinç de öyle olmalıdır. Bilinç, şu an için bilimsel gözleme kapalı olabilir, fakat bu her zaman böyle olacağı anlamına gelmez. Günün birinde bilinç de bilimin ısrarlı çabalarına boyun eğebilir ve sonunda bilincin genetiği keşfedilebilir. Ayrıca bilincin genetik temeli olduğunu dolaylı yollardan biliyoruz. Çünkü genetik değişiklikler kişilik değişikliklerine yol açabiliyor, yani genetiğin psikolojik etkilerini gözlemliyoruz. Ne var ki, genetiğin bilinçli halleri belirlemesi ile sıfırdan bilinci ortaya çıkarması aynı şey değildir. Evrimsel açıklama, bilincin bilinç olmayandan, bilinçli varlıkların zombilerden evrildiğini göstermelidir. Başka bir deyişle, öznel, birinci şahıs bir fenomen, nesnel, üçüncü şahıs bir molekülde gerçekleşen değişimle açığa çıkmalıdır. Bilincin beyin ürünü olduğunu varsayarsak genler olsa olsa beyin çalışma biçimini, nöral davranışı etkileyebilir; yani beyinde bilince benzer bir şeyler zaten var olmalıdır ki, genler nöral süreçleri belirlemek yoluyla bilince etki edebilsin. Aksi takdirde, bir mutasyonun yoktan bilinç var etmesi mucize bir olay görüntüsü vermektedir. Buna göre, bilinç fiziksel bir fenomen olsa bile bilincin bir geni olduğu düşüncesi daha anlaşılır olmayacaktır. Dolayısıyla problem, bilimin henüz bilinci somut olarak inceleyeceği bir metodu keşfetmemiş olması değildir.

Ortada kavramsal bir zorluk vardır. *Bilinç geni* fikri, doğası gereği anlaşılmasız görünmektedir.

5. Sonuç: Bilinç Hep Var mıydı?

Fenomenal bilince bir işlev tayin etmek zor. Başlangıçta bilincin işlevi oldukça bariz görünse de biraz felsefi refleksiyon o kadar da bariz olmadığını ispatlıyor. Bilincin hiçbir işlevi olmadığını söylemek istemiyoruz. Kapsamlı epifenomenalizm kuvvetle muhtemel yanlış. Deneyimlerimiz (acı hissetmemin başkasının dikkatini üzerime çekmesi örneğinde olduğu gibi) dünyada gerçekleşen olayların rotasını değiştirebiliyor. Hatta bilinçli haller bedeni/beyni de etkileyici bir rol üstleniyor olabilir; yani sınırlı epifenomenalizmin de yanlış olma ihtimali var. Fakat şu ana kadar kimse bunu tartışmaları sonlandırıcı şekilde ortaya koyabilmiş değil. Çünkü bilinçli varlıkların işlevsel kopyası hem felsefi açıdan mümkün görünüyor hem de bu yöndeki yapay zekâ çalışmaları çoğu kimse için umut verici bir şekilde devam ediyor. Aslında problem mevcut haliyle bilince bir işlev bulma girişiminde yaşanan zorluklardan ziyade bilincin en ilkel haliyle, dünyada ilk kez görünür olduğu o tarihsel yer ve zamandaki işe yararlılığının tartışmaya açılmasıyla birlikte ilginçleşiyor. Bilincin varlık sebebini arıyoruz ve bilinç doğal biyolojik bir fenomen olarak görüldüğünden yüzümüzü biyolojinin medar-ı iftiharını evrim teorisine çeviriyoruz. Ne var ki, evrimsel açıklama da bize istediğimizi veremiyor. Çünkü bilincin bir adaptasyon olmadığına yönelik ciddi gerekçelerimiz olduğu gibi, evrimsel bir yan ürün veya kaza olabileceği seçenekleri de tatmin edici olmaktan çok uzak. Daha da önemlisi, evrimsel açıklamanın doğası ile ilgili bir kök problem söz konusu. Her daim var olan biyolojik materyalle çalışarak onu değiştirip düzenleyen genetiğin bilinç gibi yepyeni bir fenomeni dünyaya tanıtabilmesi olası görünmüyor. Harflerin düzenini değiştirerek sayı elde edemeyeceğiniz gibi rakamların düzenini değiştirerek de sözcükleri elde edemezsiniz. O halde bilinç neden var? Şayet bilincin evrimsel bir sürecin ürünü olmayabileceğine, dolayısıyla biyolojiyle sınırlanamayacağına ikna olmuşsanız veya en azından bu olasılığı dışlamıyorsanız başka iki seçenek karşınıza çıkacaktır: Ya maddi sistemler belli bir karmaşıklık düzeyine ulaştığında fiziksel bir yasa uyarınca bilinç kendiliğinden ortaya çıkıyordur ya da bilinç maddeye içkin bir şekilde hep bulunmaktadır. Bilinci yapay bir sistemde ortaya çıkarmak için beyni incelememiz gerekmediğini, programlar yeterince karmaşık hale geldiğinde makinelerin kendiliğinden bilinçleneceğini iddia eden kompütasyonalistler birinci kampta yer almaktadırlar. İkinci kampta ise bilincin doğanın temel bir unsuru veya özelliği olduğunu düşünen panpsişistler yer almaktadır. Ayrıca birinci seçeneğin ikincisine indirgenme ihtimali de var. Bu ihtimali göz önüne aldığımızda, farklı karmaşıklık düzeyleri bilincin çeşitli biçim veya derecelerdeki (fenomenal bilinç, öz-bilinç, erişim bilinci, vs.) var oluşlarını açıklar, bilincin kendisini değil. Buna göre, panpsişist kompütasyonalizm olanaklı bir metafizik yaklaşımdır.

Panpsişizm için çeşitli argümanlar ileri sürülmüştür (Onur, 2019) ve bu yazı onlara bir yenisini katmak amacıyla kaleme alınmamıştır. Bununla birlikte, bilincin işlevinden hareket eden bir argüman pekâlâ panpsişizmi destekleyici bir şekilde de kullanılabilir gibi görünmektedir.

6. Kaynakça

- Armstrong, D. (1980). *The Nature of Mind and Other Essays*. New York: Cornell University Press.
- Baars, B. (2017). "The Global Workspace Theory of Consciousness: Predictions and Results." Susan Schneider ve Max Velmans (Der.), *The Blackwell Companion to Consciousness* (2nd Edition) içinde (s. 229-242). West Sussex: John Wiley & Sons.
- Blackmore, S. ve Troscianko, E. T. (2018). *Consciousness: An Introduction* (3rd Edition). London and New York: Routledge.
- Block, N. (1995). "On a Confusion about a Function of Consciousness." *Behavioral and Brain Sciences*, 18(2): 227-287.
- Block, N. (2002). "Concepts of Consciousness." David J. Chalmers (Der.), *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings* içinde (s. 206-226). New York: Oxford University Press.
- Block, N., Flanagan, O. ve Güzeldere, G. (Der.) (1997). *The Nature of Consciousness*. Cambridge: MIT Press.
- Chalmers, D. J. (2010). *The Character of Consciousness*. New York: Oxford University Press.
- Dennett, D. C. (1995). "The Unimagined Preposterousness of Zombies." *Journal of Consciousness Studies*, 2(4): 322-326.
- Earl, B. (2014). "The Biological Function of Consciousness." *Frontiers of Psychology*, 5(697): 1-18.
- Flanagan, O. (1992). *Consciousness Reconsidered*. Cambridge: MIT Press.
- Godfrey-Smith, P. (2014). *Philosophy of Biology*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Harnad, S. (2002). "Turing Indistinguishability and the Blind Watchmaker." James H. Fetzer (Der.), *Consciousness Evolving* içinde (s. 3-18). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Hill, C. S. (2009). *Consciousness*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Horst, S. (1999). "Evolutionary Explanation and the Hard Problem of Consciousness." *Journal of Consciousness Studies*, 6(1): 39-48.
- Huxley, T. (2002[1874]). "On the Hypotheses That Animals Are Automata, and Its History (Excerpt)." David J. Chalmers (Der.), *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings* içinde (s. 24-30). New York: Oxford University Press.
- Kirk, R. (2005). *Zombies and Consciousness*. New York: Oxford University Press.
- Koch, C. (2004). *The Quest for Consciousness: A Neurobiological Approach*. Colorado: Roberts and Company.
- Kriegel, U. (2004). "The Functional Role of Consciousness: A Phenomenological Approach." *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 3(2): 171-193.
- Lycan, W. G. (1996). "Functionalism." Samuel Guttenplan (Der.), *A Companion to the Philosophy of Mind* içinde (s. 317-323). Oxford: Blackwell.
- Macphail, E. M. (2009). "Evolution of Consciousness." Tim Bayne, Axel Cleeremans ve Patrick Wilken (Der.), *The Oxford Companion to Consciousness* içinde (s. 276-279). Oxford: Oxford University Press.
- Maley, C. J. ve Piccinini, G. (2018). "The Biological Evolution of Consciousness." Rocco J. Gennaro (Der.), *The Routledge Handbook of Consciousness* içinde (s. 379-387). New York and London: Routledge.
- Mayr, E. (2002). *What Evolution Is*. London: Phoenix.
- Nagel, T. (1974). "What Is It Like to Be a Bat?" *The Philosophical Review*, 83(4): 435-450.
- Onur, F. (2019). "Bilinç Problemi ve Panpsişizm." *MetaZihin*, 2(1): 67-91.
- Polger, T. (2017). "Rethinking the Evolution of Consciousness." Susan Schneider ve Max Velmans (Der.), *The Blackwell Companion to Consciousness* (2nd Edition) içinde (s. 77-92). West Sussex: John Wiley & Sons.
- Polger, T. ve Flanagan, O. (2002). "Consciousness, Adaptation and Epiphenomenalism." James H. Fetzer (Der.), *Consciousness Evolving* içinde (s. 21-42). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Robinson, Z., Maley, C. J. ve Piccinini, G. (2015). "Is Consciousness a Spandrel?" *Journal of the American Philosophical Association*, 1(2): 365-383.
- Rosenthal, D. M. (2005). *Consciousness and Mind*. Oxford: Clarendon Press.
- Seth, A. (2009). "Functions of Consciousness." William P. Banks (Der.), *Encyclopedia of Consciousness* içinde (s. 279-293). Oxford: Elsevier.

Tye, M. (1996). "The Function of Consciousness." *Noûs*, 30(3): 287-305.